

Назарець В. М.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

**ТИПИ ВНУТРІШНЬОТЕКСТОВОГО АДРЕСАТА В ТЕКСТАХ
УКРАЇНСЬКОЇ АДРЕСОВАНОЇ ЛІРИКИ ХІХ – ХХ СТОЛІТЬ**

Стаття присвячена дослідженню типів художнього вияву внутрішньотекстового адресата. Систематизуються й узагальнюються основні модифікації об'єктних форм вияву адресації в українській ліриці ХІХ – ХХ століть. Характеризуються два типи класифікацій внутрішньотекстового адресата: 1) за ознакою його формально-предметної вираженості; 2) за ознакою його персоналізованості.

Констатується, що за ознакою формально-предметної вираженості внутрішньотекстового адресата можливі три модифікації: адресат формально виражений, але не конкретизований, адресат формально виражений і конкретизований, адресат виражений позатекстово. За ознакою персоналізованості виокремлюються три типи адресатів: конкретно-індивідуальний адресат, узагальнений адресат, умовний адресат.

Ключові слова: адресована лірика, адресація, формально-предметна вираженість адресата, вираженість адресата за ознакою його персоналізованості, конкретно-індивідуальний адресат, узагальнений адресат, умовний адресат.

Постановка проблеми. Серед теоретичних проблем, які особливо цікавлять сучасне літературознавство, важливе місце посідає проблема вивчення образу адресата ліричного твору, зокрема так званого внутрішньотекстового адресата поетичного тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ліричного адресата присвячені праці І. Ковтунової, Г. Степанова, Л. Кіхней, Л. Чернець, Є. Дмитрієва, С. Артёмової, Т. Круглової, О. Ємельянова та ін., в яких, проте, мова йде переважно про так званого зовнішньотекстового адресата ліричного твору.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні типів художнього вияву внутрішньотекстового адресата ліричного твору.

Виклад основного матеріалу. Наявність внутрішньотекстового адресата, особи, якій спрямовує зміст свого звернення автор, – це головна умова текстів адресованої лірики. Адресат є надзвичайно важливим семантичним компонентом комунікативної організації адресованого ліричного тексту, оскільки саме він, його морально-психологічні особливості, його суспільний, професійний статус, характер стосунків із автором, зрештою, й зумовлюють той або інший зміст і тип спрямованості адресації.

У сучасному літературознавстві, зокрема в дослідженнях, присвячених адресованій ліриці,

найчастіше використовуються два типи класифікацій внутрішньотекстового адресата: 1) за ознакою його формально-предметної вираженості; 2) за ознакою його персоналізованості.

1. Формально-предметна вираженість адресата. У цьому типі класифікації можливі три модифікації.

1. Адресат формально виражений, але не конкретизований.

Формальна вираженість адресата означатиме, що в поетичному тексті він виявлений граматично, у формі прямого («ти», «ви») або опосередкованого («він», «вони», різноманітні типи лексичних і метафоричних номінацій) звернення, але при цьому автор не конкретизує його образ, не надає йому рис образно-предметної деталізації (Б.-І. Антонич «Пісенька до сну»):

Не думай! Спи! Думки – отрута щастю.

Цвітуть дві тіні – дві лілеї чорні.

*Не думай! Спи! До всіх скорбот причасний,
і так усього в думці не обгорнеш [1, с. 133].*

2. Адресат формально виражений і конкретизований.

Крім наявних у тексті граматичних або лексичних форм звернення, автор ще й додатково конкретизує образ свого адресата. Подібна конкретизація може стосуватися певних морально-етичних, психологічних рис адресата, його світоглядних настанов, біографічних обставин життя,

його портретної зовнішності, інтер'єрного оточення тощо.

3. Адресат виражений позатекстово.

Тут можливі дві модифікації. У першій адресат названий лише позатекстово, тобто в рамкових, зовнішньотекстових семантичних елементах структурної організації твору (заголовок, присвята, епіграф), тоді як у тексті самого твору він може й не згадуватися (П. Куліш «Старець (Надежі Олександрівні Білозерській)», М. Старицький «О, дякую, що ти прийшла-таки... (Посвята моїй дочці Марусі)», М. Рильський «Сафо до Афродіти (М. Зерову)». У другій модифікації, яка зустрічається частіше, адресат зазначається й позатекстово (як правило в заголовку), і в самому тексті, де його образ отримує ознаки як формальної, так і предметної вираженості (Олена Пчілка «Миколі Лисенкові (Давньому дорогому другові)», Є. Маланюк «Миколі Зерову», Г. Світлична «Лесі Українці», Р. Лубківський «Думаючи про Лепкого»).

2. Вираженість адресата за ознакою його персоналізованості. За ознакою персоналізованості виділяють три типи адресатів: 1) конкретно-індивідуальний адресат; 2) узагальнений адресат; 3) умовний адресат. Кожен із цих трьох виділених типів адресатів має й свої різновиди.

1. Конкретно-індивідуальний адресат. Конкретно-індивідуальний адресат – це реальна, біографічна особа, якій присвячений адресований поетичний текст. У проаналізованому нами поетичному масиві адресованих текстів вітчизняної лірики ми виявили такі різновиди конкретно-індивідуального адресата

1.1. Члени родини, а саме:

– **мати:** Б. Грінченко «Матері»; Х. Алчевська «Пам'яті моєї матері»; О. Олесь «Моїй матері»; Г. Чупринка «Моїй матері»; П. Тичина «Скорбна мати»; С. Крижанівський «Осанна матері»; О. Ольжич «Зима»; Р. Лубківський «Матері»; Д. Луценко «Спасибі вам, мамо» та ін.;

– **батько:** М. Шашкевич «Син любимому отцю»; М. Вороний «На батьковій могилі»; М. Йогансен «Ще одна ніч»; Ю. Липа «Батькові»; С. Крижанівський «Осанна батькові»; Г. Чупринка «Батькові»; Т. Осьмачка «Лист»; А. Малишко «Моєму батькові» та ін.;

– **дружина:** П. Гулак-Артемівський «Моїй жінці (На вечір з танцями у нас 12 січня 1856)»; І. Франко «Моїй дружині»; П. Карманський «Дружині»; М. Рильський «Дружині»; М. Бажан «Леся Українка в Сан-Ремо (Моїй дружині)»; М. Капельгородський «Дружині»; Є. Маланюк «Тридцять п'ять літ (Пам'яті Дружини)» та ін.;

– **брат:** І. Воробкевич «Братови моєму»; М. Рильський «Рибальське посланіє (Братові Іванові)»; Ю. Липа «Посланіє до двох моїх братів»; В. Онуфрієнко «Братові»; В. Коломієць «Дитинство (Братові Олегу)» та ін.;

– **сестра:** Т. Шевченко «Сестрі»; П. Грабовський «Посвята (До моєї покійної сестри Надії)», «До сестри», «До мучениці», «До сестри»; М. Капельгородський «Сестрі С.К.» та ін.;

– **донька:** (П. Гулак-Артемівський «В Полтаву, моєї милої Полинашке»; М. Старицький «Тихо плине нічна дружа... (Посвята моїй дочці Людмилі)»; Х. Алчевська «Колисанка»; М. Драй-Хмара «Маленькій Оксані» та ін.;

– **син:** П. Гулак-Артемівський «Сыну моему (при посылке ему в С.-Петербург делового портфеля)»; К. Білиловський «Завіт (Коханому синові моему Вікторові)»; М. Вороний «Привітання (Синові на іменині)»; П. Карманський «Романові»; Ю. Клен «Синові» та ін.

1.2. Знайомий/знайома: П. Гулак-Артемівський «До О. Курдюмова»; Є. Гребінка «Приятелю»; П. Грабовський «Квітка (до Н.К.С.)», «До О.Б-ої»; І. Манжура «До товариша»; Є. Маланюк «Марії Башкирцевій»; Д. Павличко «Мій добрий друже, що з тобою?..» та ін.

1.3. Коханий/кохана: Т. Шеченко «Ликері»; В. Забіла «До невірної»; М. Шашкевич «До милої»; К. Білиловський «До Г...»; І. Воробкевич «Дівчина чорноброва, ой знай, чим ти мені?..»; Дніпрова Чайка «Прийнявши лист від Ф.»; П. Мовчан «Звертання до коханої» та ін.

1.4. Громадський/політичний/церковний діяч: Т. Шевченко «Якби-то ти, Богдане п'яний...»; П. Грабовський «До Богдана Хмельницького»; П. Куліш «До Мазепи, прочитавши його біографію»; І. Багряний «Ода до Сталіна»; С. Гординський «Реквієм (ген. Миронові Тарнавському)»; І. Калинець «В'ячеслав Чорновіл»; І. Римарук «До Святослава» та ін.

1.5. Митець, а саме:

– **танцюрист:** М. Бажан «Танцівниця (Тамарі Ханум)»;

– **співак:** М. Рильський «Високий спів (Пам'яті Остапа Вересая)»; В. Коломієць «Соломія Крушельницька»;

– **артист/кіно- або театральний актор:** О. Олесь «Марії Заньковецькій»; П. Тичина «Марії Заньковецькій (Кантата)»; П. Воронько «Юність артистки (Ользі Кусенко)»; Ліна Костенко «Незнятий кадр незіграної ролі (Іванові Миколайчуку)»; Д. Павличко «Марія Заньковецька»;

– живописець: П. Воронько «Художники (Касіану Василю Іллічу з любов'ю присвячую)»; Ліна Костенко «Ван-Гог»;

– **архітектор**: В. Коломієць «Архітектурний триптих (Пам'яті В. Г. Заболотного)»;

– **композитор**: Л. Глібов «Миколі Лисенкові»; Олена Пчілка «Миколі Лисенкові (Давньому дорогому другові)»;

– **поет/прозаїк/драматург**: Т. Шевченко «На вічну пам'ять Котляревському», «До Основ'яненка», «Гоголю», «Н. Костомарову», «Марку Вовчку»; П. Куліш «До Данта, прочитавши його поему «Пекло», «До Шекспіра (захопившись коло українського перекладу його творів)», «До Шевченка», «До Тараса на небеса»; І. Драч «Мій спомин про Юрія Яновського», «Реквієм Павлові Тичині» та ін. Серед проаналізованих нами адресованих текстів вітчизняної лірики ця група виявилася найбільш чисельною: близько 175 поетів і 723 твори, присвячені тому або іншому поету, драматургу або прозаїку.

2. Узагальнений адресат. Узагальнений адресат – це індивідуально неконкретизований адресат, який представлений певною масовою аудиторією. Цей тип адресата може бути узагальнений за ознакою його належності до:

2.1. Людства: Б.-І. Антонич «Дифірамб»; С. Караванський «Хто ти?»; В. Симоненко «Ти знаєш, що ти – людина?».

2.2. Певної нації або народності: Т. Шевченко «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...», «Полякам»; Я. Головацький «Братові з-за Дунаю»; П. Грабовський «Народові українському», «До українців»; Б. Олійник «Гей, слов'яни!»; Д. Павличко «До євреїв».

2.3. Людської статі: М. Рильський «Радянській жінці»; О. Теліга «Мужчинам».

2.4. Вікової категорії: П. Грабовський «Сучасникові», «До дитини», «Панським діткам», «До дітей»; М. Старицький «До молоді»; Х. Алчевська «До дітей мого краю»; В. Симоненко «Ровесникам».

2.5. Громадсько-політичного руху: М. Шашкевич «До***»; А. Могильницький «Ученим членам руської трійці (Нового року 1849)»; П. Куліш «Панам-добродіям»; Ю. Данильчук «Поляглим борцям за волю соборної України»; М. Верес «Борцям-героям»; Р. Завадович «Борцеві без меча».

2.6. Морально-етичної позиції: М. Нагнибіда «Невдоволеному неробі»; Яр Славутич «О мерзенне поріддя степу... (Доларникам)», «Гербозневажникам»; В. Симоненко «До суєсловів», «Лист

до всесвітнього обивателя», «Прирученим патріотам»; В. Забаштанський «Міщанам».

3. Умовний адресат. Умовний адресат – це адресат, який співвідноситься не з людською постаттю (в її конкретно-індивідуальній чи узагальненій іпостасі), а з певними образами людської уяви, яким надається більш або менш персоніфікована форма. Аналізуючи адресовані тексти української лірики, ми виділили такі різновиди умовного адресата:

3.1. Об'єкти і процеси людської життєдіяльності:

– **країни (місцевість)**: П. Грабовський «До України»; О. Маковей «Привіт Україні»; І. Франко «Галичино, думай о собі сама!»; П. Карманський «Мій краю рідний»; Б. Лепкий «До рідного краю»; О. Олесь «Як я люблю тебе, небо Італії!...»;

– **міста**: К. Вагилевич «Празі»; М. Зеров «Київ з лівого берега», «Київ-традиція», «Київ навесні ввечері»; М. Драй-Хмара «Кам'янець», «Київ», «Чернігів»; Ю. Липа «Полтава»; М. Рильський «Львову», «Києву», «Каневу»; В. Сосюра «Дніпропетровськ», «Одесі»;

– **мова людини**: О. Олесь «О слово рідне! Орле скутий!»; І. Воробкевич «Рідна мова»; П. Тичина «Слово»; В. Сосюра «О мова моя!»;

– **емоційно-психологічні процеси й морально-етичні переконання**: Т. Шевченко «Думи мої, думи мої...»; Леся Українка «Фа (сонет) (до фантазії)»;

– **частини людського тіла**: М. Вороний «Очам»; О. Олесь «Косі твої»; С. Караванський «Своєму серцю»; С. Будний «Розмова з серцем»; Д. Луценко «Серце»;

– **страви людини**: Л. Глібов «Счастливый уголок (Посвящается нежинским пирогам)»; Б. Олійник «Хлібові»; В. Симоненко «Некролог кукурудзяному качанові, що згнів на заготпункті»;

– **хвороби**: М. Зеров «К тифу моєму»;

– **музичні інструменти**: П. Куліш «До кобзи», «До кобзи та до музи»; П. Грабовський «До бандури»;

– **літературні поняття**: І. Франко «Тетяна Ребенщукова», «Гриць Турчин»; Леся Українка «На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи»; І. Воробкевич «Пісне руська!»; Х. Алчевська «Слово (Українській літературі)», «Українському літературному рухові»; С. Пушик «До пісні»;

– **технічна діяльність**: Л. Глібов «Уединенный тост (Во время обеда в день открытия Черниговской выставки 2 октября 1883 года)»; Д. Загул «Дифіріамб водоспаду (за І. Голем)»; Т. Масенко «Хвала паровозу»; С. Пушик «До телефону».

3.2. Надприродні істоти та явища:

– християнський Бог: К. Вагилевич «Пісня триєдиному Творцеві», «Пісня божественному Учителеві», «Пісня святому Духові», «Пісня пресвятій Богородиці»;

– легендарні або міфологічні об'єкти та явища: Т. Шевченко «Муза»; П. Куліш «До кобзи та до музи», «Муза»; М. Старицький «О, вернись, моя музо, на мить...»; Ю. Федькович «Оскресни, Боян!»; І. Манжура «До Музи»; І. Франко «До музи»; Б. Рубчак «Орфей до Клію»; І. Качуровський «До Одиссея»; М. Литвин «До музи».

3.3. Природні об'єкти та явища:

– земля: М. Рильський «Земле, доле моя...»; Ю. Вовк «Землі пахучій»; Д. Луценко «Земле рідна», «Земле медоносице моя»; П. Мовчан «Звертання до снігу»; Б. Олійник «До землі»;

– річки: М. Старицький «До Дунаю»; І. Манжура «До Дніпра»; Б. Лепкий «До Черемоша»; О. Олесь «Дніпро, Дніпро, ти покохав...»; М. Рильський «До Рони»;

– море: М. Вороний «До моря»; С. Крижанівський «До моря»; М. Нагнибіда «До моря»; М. Вінграновський «Моєму морю»; А. Коссовська «Морю»; Я. Шпорта «Звернення до моря».

3.4. Об'єкти рослинного світу: С. Руданський «До дуба»; Б. Лепкий «Ялиця», «До одинокої ялиці»; М. Рильський «До квіток», «Голосіївському лісові», «Лист до волошки»; А. Малишко «Лист до гречки»; Б.-І. Антонич «Терен співає», «Молитва», «Звернення до рослин»; П. Мовчан «Звертання до реп'яха».

3.5. Істоти тваринного світу: П. Грабовський «До соловейка»; В. Забіла «До коня»; І. Гушалевич «До пчолі»; С. Руданський «Гей, бики!»; О. Олесь «Лебединій зграї», «До сокола»; Х. Алчевська «Сокіл», «До ведмедика»; Б.-І. Антонич «Проповідь до риби»; Л. Первомайський «Реквієм моєму коневі»; М. Руденко «Слово до жабеняти»; В. Неборак «Промовляння до кішки».

3.6. Абстраговані поняття: Т. Шевченко «Г.З.»; М. Старицький «Слов'янська доля»; С. Караванський «Над книгою історії», «До історії»; М. Боєслав «Спинайся, душе»; М. Тарнавський «Моїй долі».

Будь-який твір адресованої лірики з тим або іншим типом адресата в кінцевому підсумку спрямований на те, аби створити певну аксіологічну модель свого адресата. У процесі комунікації, уявного діалогу, який розгортається між адресантом та адресатом, автор певним чином декларує своє ставлення до нього, яке, відповідно, спричинює певну аксіологічну трансформацію образу адре-

сата. Автор може звертатися до свого адресата як до рівного собі (колеги, партнера, однодумця) або як до вищого чи нижчого від себе в морально-етичному, професійному, суспільно-громадському чи екзистенційному сенсі. Відповідно, характер аксіологічної трансформації образу адресата при цьому може отримувати висхідну або нисхідну оцінну спрямованість.

Отже, можемо говорити про дві основні аксіологічні моделі адресата, які можуть бути представлені в текстах адресованої лірики: 1) модель інтимізації образу адресата; 2) модель його дискредитації.

1. Модель інтимізації образу адресата.

У цій моделі автор відтворює образ свого адресата у висхідній оцінній спрямованості. Характер комунікативних стосунків, які при цьому складаються між автором та адресатом, означені інтенцією автора до певної інтимізації (зближення) з образом свого уявного співрозмовника, тобто до такої смислової трансформації його початково невизначеного, умовно-нейтрального в аксіологічному сенсі образу, яка далі (в процесі встановлюваної комунікації) певним чином наближує його до автора, до його світоглядних переконань і морально-етичних уявлень. Безпосередньо процес подібної аксіологічної трансформації образу адресата з метою його інтимізації, наближення до автора так або інакше, більшою чи меншою мірою призводить до певної ідеалізації адресата, яка може виявляти себе у формах:

– дезавування офіційного образу адресата, шаблонізованого масовими уявленнями чи встановленими суспільними традиціями (А. Малишко «Вогник (Максиму Рильському)»):

*До тих країв щоденно поїзди
Відходять від столичного перону;
Бери тютюн і вірші для їзди,
Хліб-сіль, тарань прив'ялено-солону,
Гачки, й сачок, і вудочки складні,
Та ще нехитро зварену наживку –
І гайда в путь, бо літо в переджнивку
На плесо вод веде погожі дні.
Біліє там будиночок між трав,
Шумний, привітний, не якась обитель,
В ній друг мій любий здавна проживав,
Мудрець – у слові, у піснях – учитель [2, с. 278];*

– естетизацію образу адресата: С. Крижанівський «Вічно юний... (П. Г. Тичині – на п'ятдесятиріччя)»;

– символізацію образу адресата: В. Самійленко «На смерть Лесі Українки»;

– міфологізацію образу адресата: К. Поліщук «Здвиг (на 60-ті роковини смерті Кобзаря)».

2. Модель дискредитації образу адресата. Ця модель виступає як аксіологічна протилежність попередній. Емоційно-сміслова логіка трансформації образу адресата в сприйманні автора тут іде по низхідній лінії. Автор не наближує, а, навпаки, віддаляє адресата від себе, декларуючи принципи, які більш або менш різко розмежовують характер світосприйняття, морально-етичні, світоглядні переконання, екзистенційні позиції обох сторін діалогу, як і в попередньому випадку автор може:

– дезавуувати офіційний образ адресата:
В. Онуфрієнко «А. Малишкові»:

*Що тебе гне уклонятися в ноги тирану,
Піснею славить його, наче сонце, вітати
Він помагав руйнувати наші батьківські хати,
Він обікрав батьківщину твою безталанну!..*

[3, с. 114];

– удаватися до його деестетизації: П. Грабовський «До парнасців»;

– використовувати засоби символізації чи міфологізації образу адресата, але в семантично-негативній оцінній площині: Є. Маланюк «Сучасники (Максимові Рильському, Павлові Тичині)».

Висновки і пропозиції. Отже, в статті систематизовані й узагальнені основні модифікації об'єктних форм вияву адресації в українській ліриці XIX – XX століть, охарактеризовані три типи внутрішньотекстового адресата української поезії XIX – XX століть: конкретно-індивідуальний, узагальнений та умовний адресат. Подальші перспективи дослідження вбачаємо в поглибленні та деталізації типології внутрішньотекстового адресата української адресованої лірики.

Список літератури:

1. Антонич Б.-І. Велика гармонія: Модерністична поезія XX століття. Київ: Веселка, 2003. 350 с.
2. Малишко А. С. Далекі орбіти: Вибрані твори. Київ: Криниця, 2004. 608 с.
3. Онуфрієнко В. Й. Поезії. Вірші оригінальні і перекладені. 1956–1992. Сідней: Видання Фондації Українознавчих Студій в Австралії, 1996. 373 с.

ТИПИ ВНУТРИТЕКСТОВОГО АДРЕСАТА В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ АДРЕСОВАНОЇ ЛІРИКИ XIX – XX ВЕКОВ

Стаття посвячена дослідванню типів художественного вираження внутрішньотекстового адресата. Систематизуються і обобщаються основні модифікації об'єктних форм проявлення адресації в українській ліриці XIX – XX століть. Характеризуються два типи класифікацій внутрішньотекстового адресата: 1) по признаку его формально-предметной выраженности; 2) по признаку его персонализации.

Констатується, що по признаку формально-предметной выраженности внутрішньотекстового адресата возможны три модифікації: адресат формально виражен, но не конкретизирован, адресат формально виражен и конкретизирован, адресат виражен внетекстово. По признаку персонализации выделяются три типа адресатов: конкретно-индивидуальный адресат, обобщенный адресат, условный адресат.

Ключевые слова: адресованная лирика, адресация, формально-предметная выраженность адресата, выраженность адресата по признаку его персонализации, конкретно-индивидуальный адресат, обобщенный адресат, условный адресат.

TYPES OF INTRATEXTUAL ADDRESSEE IN THE TEXTS OF UKRAINIAN ADDRESSED LYRICS OF THE 19TH – 20TH CENTURIES

The article deals with the study of types of artistic expression of the intratextual addressee. The main modifications of object forms of expression of addressing in Ukrainian lyrics of the 19th–20th centuries are systematized and generalized. The author characterizes two types of classifications of the intratextual addressee: 1) in accordance with its formal-subject expression; 2) in accordance with its personalization.

It is stated that according to the feature of the formal-subject expression of the intratextual addressee, three modifications are possible: the addressee is formally expressed, but it is not specified, the addressee is formally expressed and is specified, the addressee is expressed out of a text. In accordance with personalization, one can distinguish three types of addressees: a specifically-individual addressee, a generalized addressee, a conditional addressee.

Key words: addressed lyrics, addressing, formally-subject expression of the addressee, expressiveness of the addressee according to its personalization, specifically-individual addressee, generalized addressee, conditional addressee.